

ՏԱՐԻԵԼ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի հայցորդ,
Քաղաքացիական իրավունքի ամբիոն

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգը և արժևորել դրանց դերը իրավունքի անալոգիա կիրառելիս, որը գործում մեխանիզմ է օրենսդրական կարգավորման բացերը լրացնելու ուղղությամբ:

Այդ նպատակին հասնելու համար **խնդիր է դրվել** քննության առարկա դարձնել քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հասկացությունն ու դրանց կոնստիտուտիվ հատկանիշները, ինչպես նաև դրանց ձևավորումը՝ հանրային և մասնավոր շահերի համադրման համատեքստում:

Հետազոտությունը կատարվել է իրավական հետազոտության մի շարք մեթոդների կիրառմամբ, որպիսիք են՝ *իրավահամեմատական, պատմահամեմատական, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, անալիզի, սինթեզի, արտոբախման, համակարգման և դասակարգման մեթոդները*:

Հեղինակը համակարգել է գործող սկզբունքների դասակարգումները, բացահայտել է դրանց տեսական ու գործնական չափորոշիչները՝ իրավունքի ստեղծման, մեկնաբանման և կիրառման գործընթացներում: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել այն հանգամանքին, որ քաղաքացիական իրավունքը առանձնանում է իր սկզբունքների հիմքով իրականացվող իրավունքի անալոգիայի կիրառմամբ՝ ապահովելով նորմատիվ ճկունություն և իրավական կայունություն:

Հոդվածում առկա է անդրադարձ նաև ՀՀ օրենսդրության շրջանակներում քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների կարգավորումներին, վերլուծվել են գործող իրավական մոտեցումները և ներկայացվել են օրենսդրական կատարելագործման մի շարք առաջարկություններ՝ նպատակ ունենալով ամրապնդել սկզբունքային հիմքերի գործնական արդյունավետությունը և ապահովել իրավունքի շարունակական զարգացումը:

Հիմնաբառեր՝ *ինստիտուտ, սկզբունք, բարեխղճություն, ազնիվ գործարար պրակտիկա, կայունություն, պարտադիրություն, անալոգիա, համակարգ, մեթոդ, նորմատիվություն, դիսպոզիտիվություն, մասնավոր և հանրային շահեր*:

Ներածություն

Ինչպես ողջ իրավունքը, այնպես էլ իրավունքի առանձին ճյուղեր հիմնված են որոշակի սկզբունքների համակարգի վրա, որոնք սահմանորոշում են իրավունքի տվյալ ճյուղի կարգավորման շրջանակները, կանխորոշում են իրավունքի տվյալ ճյուղի կարգավորման բնույթն ու բովանդակությունը:

Ռուս հայտնի իրավագետ Օ.Ա.Կրասավիկովը նշում էր, որ «քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն այն դեկավար գաղափարներ են կամ հիմքերը, որոնց համապատասխան իրականացվում է հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորումը»: Այս սահմանման մեջ նկարագրվում էր երկու կատեգորիաների սինթեզ՝ «իրավունք» և «սկզբունք», որտեղ «սկզբունքն» արտահայտում է նյութական աշխարհի էվոլյուցիայի օրինաչափությունը կամ օրենքը, իսկ «իրավունքն» այդ օրինաչափությանը հաղորդում է հատուկ իրավաբանական բնույթ:

Ռ.Պ.Գրիբանովի ձևակերպմամբ՝ «քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն իրավունքի դեկավար դրույթներ են, որոնք դետերմինացնում են ինչպես ողջ իրավունքի, այնպես էլ իրավունքի առանձին ճյուղի էությունը և իրավաբանական ամ-

րապնդման շնորհիվ ձեռք են բերում համապարտադիր բնույթ»:

Տ.Ի.Իլարիոնովան նշում է, որ «քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն օբյեկտիվ իրականության երևույթներ են, որոնց հիմքը նրանց նորմատիվությունն է»: Այստեղ հատուկ շեշտադրում է արվում սկզբունքների իրավաբանական բնույթի մասին՝ համարելով, որ եթե սկզբունք-գաղափարներն իրավաբանորեն ամրագրված չեն, ապա այդպիսիք մնում են հասարակության սոցիալ-տնտեսական, բարոյական և մյուս հարթություններում, և իրավական հարթությունում այդպես էլ որևէ նշանակություն ձեռք չեն բերում:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներին բնորոշ է հետևյալ նկարագիրը.

- այդպիսիք ձևավորում են քաղաքացիա-իրավական հարաբերությունների բովանդակությունը և զարգացման միտումները, այդ հարաբերությունների սոցիալ-տնտեսական էությունը,

- ընդգծում են քաղաքացիական իրավունքի սոցիալական ողջ արժեքը,

- ստեղծում են հիմքեր, որպես իրավունքի ճյուղ, կառուցելու քաղաքացիական իրավունքը՝ նորմերի, ենթահիմնատիտուտների, ինստիտուտների,

ենթաճյուղերի մակարդակով:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հատկանիշները

Տ.Պ.Պողոթյանը, Վ.Վ.Կվանինան և Մ.Ս.Սազանդիզովան իրավագիտորեն նշում են, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հատկանիշների առանձնացումն ու դրանց, որպես հիմնարար գաղափարների, ընկալումը մեզ չի օգնի պատասխանը ստանալու այն հարցի, թե համակարգային ինչպիսի փոխադարձ կապ և ազդեցություն կա իրավունքի սկզբունքների և իրավական այլ երևույթների միջև: Ըստ նշված հեղինակների՝ սկզբունքների էությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է ելնել իրավական շահերի դիրքերից: Նրանց հավաստմամբ՝ քաղաքական, տնտեսական և այլ շահերը վերածվում են իրավահարաբերությունների բաղկացուցիչ տարրերի և այդքանով մաս վերածվում են ավելի լայն՝ իրավական կարգավորման մեխանիզմի տարրերի: Եվ քանի որ իրավական շահերն իրենց բնույթով լինում են մասնավոր և հանրային, իրավունքի սկզբունքները պետք է դիտարկվեն հենց այդ շահերի տեսանկյունից: Իրավական շահերն են ձևավորում հիմնարար և ղեկավար գաղափարները, որոնք պետք է սպասարկեն հենց նույն այդ շահերին: Մասնավոր և հանրային շահերը միմյանց փոխադարձորեն ենթադրող, միևնույն ժամանակ միմյանց մշտապես հակադրվող երևույթներ են, ինչի շնորհիվ էլ ապահովվում է հասարակական հարաբերությունների միասնականությունը և դինամիկան: Մասնավոր շահերի մեջ միշտ առկա են հանրային շահերի տարրեր, և հակառակը՝ հանրային շահերի մեջ միշտ ներկայացված են մասնավոր շահերը, այս երկուսի միասնությունն ուղղակիորեն ազդում է իրավական համակարգի զարգացումների վրա: Ինչպես նշում էր Վ.Ֆ.Յակովլևը, «մասնավոր և հանրային իրավունքի արդյունավետ հարաբերակցությունն ու համագործակցությունը դառնում են Ռուսաստանի իրավական համակարգի զարգացման և կատարելագործման ամենաակտուալ պրոբլեմը»: Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների ձևավորման վրա մասնավոր և հանրային շահերի ազդեցության մասին Կ.Ա.Չերնովը հստակ նշում է, որ մասնավոր իրավունքի և հանրային իրավունքի տարբերությունը կանխորոշում է իրավանորմերում հավասարության սկզբունքի ամրագրման և այդ սկզբունքի իրացման նկարագիրը: Ի.Ա.Իլյինը գրում է. «հանրային հարաբերությունները հարաբերություններ են իրավաբանորեն ոչ հավասար սուբյեկտների միջև, մասնավոր հարաբերությունները հարաբերություններ են իրավաբանորեն հավասարների միջև»: Գ.Ռ.Ադերբուխը, անդրադառնալով այս խնդրին, գրում է, որ «դեռևս անտիկ աշխարհից հայտնի է բացարձակ և հարաբե-

րական հավասարության դասակարգումը, ընդ որում՝ բացարձակ հավասարության դեպքում պահանջվում է առնվազն երկու անձանց առկայություն, որոնք իրավահավասար են, իսկ հարաբերական հավասարության դեպքում պահանջվում է առնվազն երեք անձանց առկայություն, որոնցից մեկը ղեկավար դիրքերից որոշում է, թե մյուս երկու անձինք ինչպիսի պարտավորություններ և/կամ արտոնություններ ունեն: Բացարձակ հավասարության դեպքում անձանց միջև գործում է կոորդինացիա, իսկ հարաբերական հավասարության դեպքում՝ սուբորդինացիա: Հանրային հարաբերությունների պարագայում հավասարությունը հարաբերական է, քանի որ այդ հավասարությունն առկա է ոչ թե նշված՝ առնվազն երեք անձանց միջև, այլ միայն նրանում, որ պետությունը, ով թելադրում է հանրային հարաբերության մյուս մասնակիցներին, նրանց հանդեպ հավասար վերաբերմունք ունի: Պետության և մյուս երկու անձանց միջև հավասարություն չկա, հավասարություն կա միայն պետությունից գլխավոր՝ հարաբերության մյուս երկու անձանց միջև»: Ահա թե ինչպիսին է հավասարության սկզբունքը, երբ խոսքը գնում է մի կողմից մասնավոր հարաբերությունների, և մյուս կողմից՝ հանրային հարաբերությունների մասին, որոնք համապատասխանորեն հետապնդում են մասնավոր կամ հանրային շահեր:

Նույն կերպ՝ կախված մասնավոր և հանրային շահերից՝ տարբեր բովանդակություն կարող են ունենալ հավասարության հետ մեկտեղ՝ նաև ազատության և արդարության սկզբունքները:

Ինչպես սկզբունքներն են կոչված ապահովելու իրավունքի կայունությունը, այնպես էլ մասնավոր և հանրային շահերն են կոչված ապահովելու սկզբունքների կայունությունը: Մարդիկ գալիս և գնում են, իրավանորմերը փոփոխվում են անվերջ, սակայն մասնավոր և հանրային շահերն անփոփոխ են, ուստի անփոփոխ են այդ շահերը սպասարկող իրավունքի սկզբունքները:

Ինչպես պատկերավոր կերպով գրում են Տ.Պ.Պողոթյանը, Վ.Վ.Կվանինան և Մ.Ս.Սազանդիզովան, իրավունքի սկզբունքները գրավում են միջանկյալ դիրք շահերի և իրավանորմերի միջև. մասնավոր և հանրային շահերը դառնում են իրավունքի սկզբունքների բովանդակությունը, իսկ իրավունքի սկզբունքներն էլ արտահայտվում են իրավանորմերի ձևով: Տեղի է ունենում հետաքրքիր գործընթաց, որն արտահայտվում է հետևյալ չորսաստիճան նկարագրով՝ սոցիալական շահ-իրավական շահ-իրավունքի սկզբունք-իրավանորմ¹¹:

1. Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգն ուրվագծելու համար նախևառաջ անհրաժեշտ է հստակեցնել այն կոնստիտուտիվ հատկանիշները, որոնց հիման վրա կառանձնանալ այն իրավանորմերը, որոնք կհավակնեն սկզ-

բունքի դեր ստանձնելու: Սա բարդագույն խնդիր է և մասնագիտական տարբեր շրջանակների համար ոչ միանշանակ ընկալելի: Իրավագիտության մեջ, այնուամենայնիվ, նման փորձեր արվել են: Այսպես, Ն.Լ.Բոնդարենկոն առաջարկում է մի քանի նման կոնստիտուտիվ հատկանիշներ¹²: Նա նշում է, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների նորմատիվության հետ սերտորեն կապված է, սակայն վերջինիս հետ չնույնացվող հատկանիշ է համարվում սկզբունքի **օբյեկտիվությունը**, որի վրա ուշադրություն է հրավիրվել նաև քաղաքացիական իրավունքի դոկտրինայի կողմից: Վ.Ֆ.Յակովլևն այդ կապակցությամբ նշել է, որ «իրավունքի սկզբունքի իրավական ձևավորումը նշանակում է այն փաստի արձանագրումը, որ իրավանորմի մեջ մարմնավորվում են հասարակական հարաբերությունների ինչ-որ էական գծեր ու հատկանիշներ»¹³: Լ.Ս.Յավիչը, գնահատելով իրավունքի սկզբունքի օբյեկտիվությունը, գրում է, որ «իրավունքի սկզբունքի բովանդակությունը, եթե իհարկե դա միատիֆիկացիա կամ մոլորություն չէ, պայմանավորված է նյութական հարաբերություններով, տվյալ հասարակական-տնտեսական ֆորմացիայի օրինաչափություններով, տվյալ ֆորմացիայի վերնաշերտային էությունը հանդիսացող օրենքներով»¹⁴: Ն.Լ.Բոնդարենկոն օբյեկտիվության հարցը քննարկելիս կենտրոնանալով իրավունքի սկզբունքի բովանդակության հարցի վրա՝ գրում է. «Աբսոլյուտ է, որ քաղաքացիական իրավունքն ունի խորը ինդիվիդուալիստական բնույթ, և այստեղ ներբեռնել հասարակական շահերի հայեցակարգը կամ հանրության համար օգտակարության չափանիշը, նշանակում է՝ դեմ գնալ քաղաքացիական իրավունքի ինդիվիդուալիստական բնույթին: Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների մեջ, որպես հիմնարար գաղափար կամ սկզբունք՝ հանրային շահերի նախապատվություն նախատեսելը կարող է անորոշություն և անկանխատեսելիություն ստեղծել քաղաքացիական շրջանառությունում, քանի որ օրենսդիրը ցանկացած ժամանակ կարող է ներխուժել մասնավոր շահերի տարածք: Նման սկզբունք նախատեսելը կարող է լուրջ բախումային խնդիր առաջ բերել քաղաքացիական իրավունքի մյուս բոլոր սկզբունքների հետ, որոնք ակնհայտ կրում են հենց ինդիվիդուալիստական բնույթ: Ասվածից հետևում է, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգի մեջ պետք է բացառել հանրային շահերի նախապատվության սկզբունք նախատեսելը»¹⁵: Դեռ անցյալ դարի 90-ական թվականներին Ս.Ս.Ալեքսեևը, արժևորելով մասնավոր իրավունքի դերը հասարակական կյանքում, գրում էր, որ «անհրաժեշտ է հրաժարվել այն իրավական համակարգից, որտեղ դոմինանտ է հանրային իրավունքը, որ իրավունքը միայն այն ժամանակ է իրավունք, երբ նրանում կենտրոնական տեղ է զբաղեց-

նում մասնավոր իրավունքը»¹⁶:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների օբյեկտիվության հատկանիշի մասին են գրել նաև Տ.Պ.Պողշիվալովը, Վ.Վ.Կվանինան և Մ.Ս.Սագանդիգովան՝ նշելով. «Անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ օբյեկտիվության հատկանիշին, որը բնորոշ է ոչ միայն սկզբունքներին, այլև ողջ իրավական մատերային: Իրավունքի սկզբունքն օբյեկտիվ է այն բանի շնորհիվ, որ ոչ թե իրավունքն է համահունչ սկզբունքին, այլ որ սկզբունքը գոյություն ունի որպես հիմք՝ իրավունքի էությանը ներհատուկ հիմնական գաղափարների համար: Իրավունքի սկզբունքների հետ համադրելի է միայն օրենքը՝ որպես իրավունքի հիմքում ընկած գաղափարների արտահայտման ձև: Իրավունքի սկզբունքներն օբյեկտիվ են այն հանգամանքի ուժով, որ հանդիսանում են իրավունքի առանձին սուբյեկտների վարքագծի գնահատման չափանիշներ»¹⁷:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հաջորդ կոնստիտուտիվ հատկանիշը **կայունությունն** է: Ինչպես գրում է Ժ.Լ.Բերժեյը, «Իրավունքի առանձին նորմեր կարող են փոփոխվել, սակայն իրավունքի սկզբունքների փոփոխությունը հղի է քաղաքացիական շրջանառության համար լուրջ ցնցումներով, քանի որ իրավունքի սկզբունքների վրա հենվում է իրավանորմերի հսկայական զանգված, որոնք կարող են կորցնել իրենց ուղենիշային կապն՝ ի դեմս սկզբունքների»¹⁸: Քանի որ սկզբունքներն արտահայտում են հանրության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, արժեքաբանական նկարագիրը, փոփոխվել կարող են միայն այն ժամանակ, երբ փոփոխվում է պետության ձևը կամ տեսակը, հանրությունը կրում է արմատական հեղափոխական փոփոխություններ: Սկզբունքների առկայությունն ինչ-որ տեղ նշանակում է իրավունքի կոնսերվատիզմ՝ պահպանողականություն, այդպիսիք անհանդուրժող են դիմամիզմի նկատմամբ, սակայն դա չի նշանակում, որ չի կարող տեղի ունենալ իրավանորմերի անընդհատ փոփոխում և զարգացում: Կասկածից վեր է, որ իրավանորմերի անընդհատ փոփոխումը և զարգացումն ինքնին չեն փոփոխում սկզբունքները, քանզի նոր իրավանորմերը նույնպես գտնվում են գործող սկզբունքների ծիրում:

Տ.Պ.Պողշիվալովը, Վ.Վ.Կվանինան և Մ.Ս.Սագանդիգովան առանձնացնում են իրավունքի սկզբունքների կոնստիտուտիվ այլ հատկանիշ՝ **սահմանային վերացականությունը**: Նրանք նշում են, որ սկզբունքներն իրավունքի նույն բովանդակությունն են արտահայտում, ուղղակի դրսևորվում են ծայրահեղորեն խտացված և արստրահված ձևով¹⁹:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների մյուս կոնստիտուտիվ հատկանիշը դրանց **ընդհա-**

նուր պարտադիրությունն է: Սկզբունքները ոչ միայն ուղենիշային են իրավանորմերի համար, այլև ղեկավար բնույթ ունեն, իմպերատիվ են վարքագծի կանոնների համար, միայն այդ հատկանիշի շնորհիվ է հնարավոր ապահովել իրավանորմերի ներքին միասնությունը, տրամաբանությունն ու համակարգը: Ն.Լ.Բոնդարենկոն, նշված կոնստիտուտիվ հատկանիշների հիման վրա առաջարկում է գնալ խիզախ քայլի և քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանել քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հասկացությունը: Նա առաջարկում է քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսել հետևյալ սահմանումը. «Քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքները քաղաքացիական օրենսդրության նորմերով ամրագրված կամ այդ նորմերի դրույթներից բխող հիմնարար գաղափարներն ու կայուն ղեկավար դրույթներն են, որոնք արտահայտում են քաղաքացիական իրավունքի նպատակն ու էությունը, ունեն ընդհանուր պարտադիր բնույթ իրավաստեղծ և իրավակիրառ գործունեության համար»²⁰:

Մենք համարում ենք, որ առաջարկված օրենսդրական սահմանումն ընդունելի է նաև մեզ համար, կարող է գնահատվել մեկ քայլ առաջ, եթե նախատեսվի հայրենական քաղաքացիական օրենսդրությամբ ևս:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգը

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների ողջ առաքելությունն ու նշանակությունը կայանում է ոչ թե նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ առանձին ու մեկուսի, այլ նրանց համակարգի մեջ: Իրավունքի սկզբունքներից յուրաքանչյուրը նոր որակ ու տեսք է ստանում մյուս սկզբունքների հետ կապի և փոխազդեցության տիրույթում²¹:

Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն դատարանի պլենումը 23.06.2015թ. իր No 25 որոշմամբ նշել է, որ «Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի, մյուս օրենքների և այլ իրավական ակտերի նորմերը պետք է մեկնաբանվեն ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածով սահմանված՝ քաղաքացիական օրենսդրության հիմնական դրույթների՝ սկզբունքների հետ համակարգային փոխկապակցվածության մեջ»²²: Այս որոշմամբ ՌԴ Գերագույն դատարանն արձանագրել է, որ քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքները պետք է գործեն համակարգային միասնությամբ, որ իրավանորմերի բովանդակության ճիշտ ընկալումը պայմանավորված է ոչ թե սկզբունքներից միայն մեկի կամ մյուսի հետ համադրմամբ, այլ բոլոր սկզբունքների միասնական համակարգի հետ համադրմամբ:

Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համա-

կարգի վերաբերյալ առկա են ամենատարբեր մոտեցումներ ու տեսակետներ, որոնք ներկայացնենք հակիրճ շարով:

Ռուս իրավագետ Տ.Վ.Կազանինը համարում է, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգն ունի երեք հարթություններ, առաջին հարթությունը հիմնական օրենքով՝ սահմանադրությամբ ամրագրված քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն են, երկրորդ հարթությունը քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված սկզբունքներն են, և երրորդ հարթությունն այլ օրենքներով ամրագրված սկզբունքներն են՝ Տ.Վ.Կազանինը հիմնական օրենքով ամրագրված սկզբունքներից նկատի ունի միայն այն շրջանակը, որոնք հատկապես վերաբերում են քաղաքացիական շրջանառությանը, որովհետև հիմնական օրենքով կարող են նախատեսվել իրավունքի սկզբունքների ավելի լայն շրջանակ, որոնք վերաբերում են իրավունքի ողջ համակարգին, ներառյալ քաղաքացիական հարաբերությունների իրավական կարգավորմանը: Սահմանադրական հարթության քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներից առանձնացվում էին՝ սեփականության անձեռնմխելիության²³, մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության²⁵ ազատության և տնտեսական մրցակցության²⁶, ստեղծագործական գործունեության ազատության²⁶ սկզբունքները և այլք: Հատկապես առանձնացվում էր սահմանադրական այն սկզբունքը, որն ուներ ընդհանուր թույլատվական ուղղվածություն և կարծես միավորիչ բնույթ ուներ մյուս բոլոր սկզբունքների նկատմամբ. «Մարդն ազատ է անելու այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքները և չի հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին: Ոչ ոք չի կարող կրել պարտականություններ, որոնք սահմանված չեն օրենքով» (տես ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդված):

Ըստ Տ.Վ.Կազանինի՝ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հիմնական կազմն ուղղակիորեն սահմանվում է քաղաքացիական օրենսգրքով, քանի որ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածով նշվում են ոչ թե պարզապես սկզբունքներ, այլ՝ հիմնական սկզբունքներ²⁷: Տպավորությունն այն է, որ քաղաքացիական օրենսգրքով ամրագրված սկզբունքներն առավել հիմնարար նշանակություն ունեն քաղաքացիական շրջանառության համար, քան թե իրավունքի այլ աղբյուրներով ամրագրված սկզբունքները: Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածը, որը նվիրված է քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներին, վերտառված է՝ «Քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքները»:

Եվ նշված հոդվածի բովանդակությունը հետևյալն է. «Քաղաքացիական օրենսդրությունը հիմնվում է իր կողմից կարգավորվող հարաբերությունների մասնակիցների հավասարության, կամ-

քի ինքնավարության և գույքային ինքնուրույնության, սեփականության անձեռնմխելիության, պայմանագրի ազատության, մասնավոր գործերին որևէ մեկի կամայական միջամտության անթույլատրելիության, քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության, խախտված իրավունքների վերականգնման ապահովման, դրանց դատական պաշտպանության սկզբունքների վրա»։ Համարվում է, որ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված սկզբունքներն ավելի ու ավելի բացահայտում են քաղաքացիական հարաբերությունների կարգավորման՝ սահմանադրական սկզբունքները, այսինքն՝ դրանց միջև ոչ միայն հակադրություն կամ մրցակցություն չկա, այլև այդպիսիք փոխլրացնում են միմյանց։ Քաղաքացիական օրենսգրքով ամրագրված սկզբունքները կարծես ավելի շատ թեքում ունեն դեպի քաղաքացիական գույքային հարաբերությունները, մինչդեռ քաղաքացիական անձնական ոչ գույքային հարաբերություններն ավելի շատ կարող են հենվել սահմանադրական ամրագրում ստացած սկզբունքների վրա, ինչպիսիք են՝ արժանապատվության անխախտելիության (ՀՀ Սահմ. 23-րդ հոդված), պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության (ՀՀ Սահմ. 31-րդ հոդված), հաղորդակցության ազատության (ՀՀ Սահմ. 33-րդ հոդված), ամուսնանալու ազատության (ՀՀ Սահմ. 35-րդ հոդված), ազատ տեղաշարժվելու (ՀՀ Սահմ. 40-րդ հոդված), մտքի, խղճի և կրոնի ազատության (ՀՀ Սահմ. 41-րդ հոդված), կարծիքի արտահայտման ազատության (ՀՀ Սահմ. 42-րդ հոդված), ստեղծագործական ազատության (ՀՀ Սահմ. 43-րդ հոդված) և այլ սկզբունքների վրա։

Վերջապես ըստ Տ.Վ.Կազանինի՝ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների երրորդ հարթությունն այլ օրենքներով ամրագրված՝ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն են։ Մասնավորապես, այդպիսիք են հանդիսանում անհատական և հանրային շահերի զուգակցման, սպառողների շահերի պաշտպանության, անգործունակ և սահմափակ գործունակ անձանց իրավունքների պաշտպանության և բազում այլ սկզբունքներ²⁸։

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների այս եռաստիճան համակարգը, մեր գնահատմամբ, ձևականորեն հենված է այն հանգամանքի վրա, որ այդպիսիք ամրագրված են իրավունքի՝ տարբեր իրավական ուժ և կշիռ ունեցող աղբյուրներում։ Մեր կարծիքով՝ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն ունեն այլ համակարգ, քան վերևում առաջարկված է։ Այդ սկզբունքները կարող են լինել օրենսդրորեն հստակ ձևակերպված և իրավանորմ գանգվածից բխող, կամ այլ կերպ ասած՝ օրենսդրական կարգավորման նպատակից, օրենդրության ոգուց բխող սկզբունքներ²⁹։ Այս կապակցությամբ ուշագրավ է Ա.Ա.Տկաչենկոյի մոտեցումը, ով գրում

է, որ իրավունքի սկզբունքները հանդես են գալիս մի քանի իրավական ձևերով՝

- ընդհանուր բնույթ ունեցող իրավանորմի տեսքով,

- իրավանորմների հոծ զանգվածի միջով անցնող գաղափարի տեսքով,

- ոչ նորմատիվ բնույթի ձևակերպումների տեսքով, օրինակ՝ նորմատիվ ակտերի պրեամբուլայում ներառվող գաղափարների միջոցով,

- իրավական սովորույթների տեսքով։

Ռ.Զ.Լիվշիցը և Վ.Ի.Նիկիտինսկին նույնպես կարծում են, որ «իրավունքի սկզբունքները կարող են դրսևորվել երկու ձևով՝ ուղղակի և անուղղակի։ Ուղղակի ձևով հանդես են գալիս նորմ-սկզբունքները, իսկ անուղղակի ձևով՝ նորմ-գաղափարները։ Նորմ-սկզբունքները կրում են պարտադիր բնույթ և կարգավորում են քաղաքացիական հարաբերություններն ուղղակիորեն, իսկ նորմ-գաղափարներն ավելի շուտ ցույց են տալիս քաղաքացիա-իրավական կարգավորման ընդհանուր ուղղությունը, այդպիսիք կոնկրետ հարաբերություններ չեն կարգավորում»³⁰։

Օ.Ա.Կուզնեցովան գրում է, որ «ոչ մի քաղաքացի չի կարող իր վարքագիծը կառուցելիս հենվել ինչ-որ ղեկավար գաղափարների կամ այսպես կոչված՝ իրավագիտակցության գաղափարների վրա։ Քաղաքացու վարքագիծը կարող է կառուցվել կոնկրետ իրավանորմի վրա։ Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները կոնկրետ իրավանորմի տեսքով պատկերացնելու պարագայում միայն հնարավոր կլինի այդ սկզբունքը դնել վարքագծի հիմքում։ Յուրաքանչյուր պրակտիկ ցվիլիստ կիրառում է ոչ քե գաղափարները, այլ իրավունքի ռեալ նորմերը»³¹։

Քաղաքացիական իրավունքի այն սկզբունքները, որոնք հստակ իրավանորմի տեսքով չեն հանդես գալիս, կարող են բացահայտվել դոկտրինալ մեկնաբանման արդյունքում, ուստի՝ դրանց կարելի է անվանել նաև՝ **դոկտրինալ բնույթի սկզբունքներ**։ Սակայն դոկտրինալ բնույթի սկզբունք ասելով այստեղ նկատի չունենք, որ այդպիսիք նորմատիվ բնույթ չունեն։ **այդպիսիք բնականաբար ամրագրված են նորմատիվ աղբյուրներում, կամ սանկցիավորված են նորմատիվ աղբյուրներով, խնդիրն ընդամենը դոկտրինալ վերլուծությամբ՝ այդպիսիք գտել-առանձնացնելու մեջ է**։ Այս տեսանկյունից, չենք կարող համաձայնվել Տ.Վ.Կազանինի դասակարգման հետ, քանի որ թե սահմանադրությամբ, թե քաղաքացիական օրենսգրքով, և թե այլ օրենքներով սահմանված սկզբունքները բխում են միմյանցից, կրկնում են միմյանց իրենց արժեքաբանական հենքով, և նրանց միջև որևէ հիերարխիկ հարաբերակցություն լինել չի կարող։

Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ հանդիպում ենք քաղաքացիական իրավունքի սկզ-

բունքների տարբեր շրջանակներ: Յու.Կ Տոլստոյն առաջարկում է հետևյալ շրջանակը.

1. Անկախ սուրյեկտային կազմից՝ գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունների միասնական իրավական կարգավորման սկզբունքը,

2. Քաղաքացիական հարաբերությունների մասնակիցների հավասարության սկզբունքը,

3. Քաղաքացիա-իավական հարաբերությունների թոյլատվական ուղղվածության սկզբունքը, երբ հարաբերությունների մասնակիցներն իրավունք ունեն օրենսդրությամբ չարգելված ցանկացած բնույթի գործունեությանը,

4. Դիսպոզիտիվության սկզբունքը,

5. Խախտված իրավունքների լրիվ վերականգնման սկզբունքը, որը ներառում ինչպես գույքային, այնպես էլ ոչ գույքային վնասների հատուցումը,

6. Բարեխղճության սկզբունքը,

7. Քաղաքացիական իրավունքների դատական պաշտպանության համընդհանրության սկզբունքը³² :

Օ.Ն.Սադիկովն առաջարկում է քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հետևյալ համակարգը.

1. Տնտեսական շրջանառության միասնության սկզբունքը,

2. Սեփականության տարբեր ձևերի հավասարության սկզբունքը,

3. Տնտեսական շրջանառության մասնակիցներին լայն ինքնավարության տրամադրման սկզբունքը, որը դրսևորվում է ձեռնարկատիրական գործունեության տարբեր ձևերի նախաձեռնմամբ,

4. Պայմանագրի ազատության սկզբունքը,

5. Տնտեսական շրջանառության մասնակիցների պատասխանատվության սկզբունքը,

6. Անհատական և հասարակական շահերի համադրման և միասնության սկզբունքը³³ :

Ս.Ն.Բրատուսն առաջարկում է քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների ավելինեղ շրջանակ.

1. Քաղաքացիական իրավունքներն իրենց նպատակային նշանակությամբ իրականացնելու սկզբունքը,

2. Հավասարության սկզբունքը,

3. Քաղաքացիական իրավունքներն ու պատկանություններն իրականացնելիս բարեխղճության սկզբունքը³⁴ :

Ա.Ա.Տկաչենկոն քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները պատկերացնում է հետևյալ շրջանակով.

1. Դիսպոզիտիվություն,

2. Ողջամտություն,

3. Քաղաքացիական հարաբերությունների մասնակիցների հավասարություն,

4. Սեփականության անձեռնմխելիություն,

5. Պայմանագրի ազատություն,

6. Խախտված իրավունքների վերականգնման ապահովում³⁵ :

Նույնիսկ կան հեղինակներ, ովքեր առաջարկում են անհամեմատ սահմանափակել քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները և հասցնել երկուսի՝ գույքային հարաբերությունների մասնակիցների հավասարության սկզբունքը և դիսպոզիտիվության սկզբունքը :

Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ փորձեր են արվել քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգը ներկայացնել ոչ թե դրանց շրջանակի ներկայացմամբ, այլ այդ շրջանակի դասակարգմամբ՝ ըստ առանձին հատկանիշների: Այսպես, առաջարկվում է քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներն, ըստ իրենց բնույթի, տարբերակել՝ բարոյա-իրավական (արդարության, ողջամտության, բարեխղճության սկզբունքներ) և հատուկ-իրավական (հավասարության, քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման, սեփականության անձեռնմխելիության, պայմանագրի ազատության, մասնավոր գործերին միջամտելու անթույլատրելիության, խախտված իրավունքի վերականգնման և խախտված իրավունքների դատական պաշտպանության սկզբունքներ)³⁷ :

Դոկտրինայում առաջարկվել է քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները դասակարգել ըստ իրավունքի համակարգի մյուս տարրերի հետ հարաբերման՝ ընդհանուր սկզբունքներ (իրավունքի գերակայություն), միջնորդային սկզբունքներ (դիսպոզիտիվություն, մասնավոր և հանրային շահերի հավասարակշռում), ճյուղային սկզբունքներ (քաղաքացիական իրավունքները չչարաշահելը), ենթաճյուղային սկզբունքներ (պայմանագրի ազատություն, պայմանագրի թույլ կողմի իրավունքների պաշտպանություն, կտակի ազատություն), կոնկրետ ինստիտուտները բնութագրող սկզբունքներ³⁸ :

Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ վերջին տարիներին ներմուծվել է նոր հասկացություն՝ սկզբունք-մեթոդ, որը հավակնում է ներկայացնելու քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների նոր և ինքնատիպ դասակարգում և համակարգ: Այս հասկացությունն առաջին անգամ իրավունքի գիտություն է ներմուծել Ե.Ա.Վավիլինը : Սկզբունք-մեթոդների գաղափարն ավելի զարգացնում է Ա.Ա.Վոլոսը, ով առաջարկում է սկզբունք-մեթոդների չորս խմբեր, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր սկզբունքների կազմը, որոնց մեջ, սակայն, կա մեկը, որն էլ հանդիսանում է համակարգ ձևավոր հիմնարար սկզբունքը: Սկզբունք-մեթոդների այդ համակարգը կայանում է հետևյալում.

- քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների ազատություն և ինքնավարություն (ավտոնոմիա) ձևավորող սկզբունքներ (դիսպոզիտի-

վություն, սեփականության անձեռնմխելիություն, պայմանագրի ազատություն, կտակի ազատություն, որոնցից հիմնարար է համարվում դիսպոզիտիվության սկզբունքը),

- քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների հավասարություն ապահովող սկզբունքներ (կողմերի հավասարություն, պարտավորության թույլ կողմի իրավունքների պաշտպանություն, որոնցից հիմնարար է համարվում կողմերի հավասարության սկզբունքը),

- գնահատողական կատեգորիաների միջոցով իրավական կարգավորում ապահովող սկզբունքներ (բարեխղճություն, իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիություն, ողջամտություն, արդարություն, կողմերի համագործակցություն, որոնցից մեջ հիմնարար է համարվում բարեխղճության սկզբունքը),

- սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունքների խախտմանն արգելք սահմանող սկզբունքներ (մասնավոր գործերին միջամտելու անթույլատրելիությունը, խախտված իրավունքների վերականգնումը, խախտված իրավունքների դատական պաշտպանությունը, որոնցից հիմնարար է համարվում խախտված իրավունքների վերականգնման սկզբունքը)⁴⁰ :

Իրավացի են այն հեղինակները, ովքեր համարում են, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների շրջանակը ոչ պետք է անհարկի ընդլայնվի, ոչ էլ պետք է անհարկի նեղացվի, դա ինքնանպատակ չի արվում, դա պայմանավորված է օբյեկտիվ իրողություններով, ոչ թե մեր ցանկություններով:

Հեղինակների տեսակետներն ու դասակարգումները կարող ենք շարունակել, սակայն թվարկված արդեն իսկ ցույց է տալիս, որ բոլոր դասակարգումների միջով անցնում է ընդհանուր կարմիր թել, և դա պատահական չի ստացվել: Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները քննարկելիս միշտ պետք է ելնել այն դիրքերից, որ այդ սկզբունքները խտացված ձևով արտահայտում են երկրում ընթացող քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, գաղափարական, արժեքաբանական, մշակութային բնույթի զարգացումներն ու դրանց վերաբերյալ հանրային պատկերացումներն ու ընկալումները: Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները կապող օղակ են հանդիսանում հասարակական այդ զարգացումների և օրինաչափությունների և քաղաքացիական իրավունքի միջև՝ կանխորոշելով վերջինիս առաձնահատկություններն ու կարգավորիչ հնարավորությունները: Այս տեսանկյունից՝ իրավագետներն ինչպես էլ որ արտահայտեն քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները, նրանք միշտ պտտվելու են նույն արժեքների և պատկերացումների առանցքի շուրջ:

Քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների

համակարգը ՀՀ-ում

Վերոնշյալ քննարկումներից հետո անդրադառնալով ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների համակարգին: Այդ սկզբունքների շրջանակը սահմանված է ՀՀ քաղ.օր. 3-րդ հոդվածի 1-ին կետում, սակայն պարզունակ կլինեք կարծել, թե հենց միայն այդ կետում կամ այդ հոդվածում են ամփոփված ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքները: ՀՀ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների շրջանակն անհամեմատ լայն է, քանի որ հիշյալ հոդվածում ամրագրված են միայն նորմ-սկզբունքները, մինչդեռ պետք է հաշվի նստենք նաև գաղափար-սկզբունքների (դոկտրինալ բնույթի) հետ: Մեր դիտարկմամբ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության նորմերի զանգվածից կարելի է գտել-առանձնացնել բոլոր այն կանոն սկզբունքները (թե դոկտրինալ բնույթի, թե սկզբունք-մեթոդների), որոնց մասին խոսվեց վերևում: Իրավակիրառ տեսանկյունից նպատակահարմար է առանձին սկզբունք-գաղափարների հաղորդել հենց սկզբունք-նորմի կարգավիճակ և ամրագրել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, քանի որ ոչ միշտ է, երբ դատարանը կգնա իրավանորմերի հոծ զանգվածից սկզբունք-գաղափարներ բխեցնելու և դրանց համակարգով դեկավարվելու ճանապարհով:

Հիմք ընդունելով ՀՀ քաղ.օր. 3-րդ հոդվածում ամրագրված քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների շրջանակը՝ առաջարկում ենք նրանում արտացոլված սկզբունք-նորմերի շարքը համարել քաղաքացիական շրջանառության համար այնպիսի կարևոր սկզբունքներով, ինչպիսիք են բարեխղճությունը և ազնիվ գործարար պրակտիկան, պարտավորության թույլ կողմի իրավունքների պաշտպանությունը և քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների համագործակցությունը:

Իրավունքի անալոգիան և քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները

Իրավունքի սկզբունքները բացառիկ կարևորություն ունեն իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղի համար, սակայն դրանց դերը հատկապես առանձնահատուկ դրսևորումներ է ստանում այն իրավունքի ճյուղերի պարագայում, որոնք թույլ են տալիս իրավունքի անալոգիա: Այդպիսին է հանդիսանում քաղաքացիական իրավունքը: Համաձայն ՀՀ քաղ.օր. 9-րդ հոդվածով սահմանվում է.

1. Այն դեպքերում, երբ սույն օրենսգրքի 1 հոդվածում նախատեսված հարաբերություններն ուղղակիորեն կարգավորված չեն օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ, և բացակայում է դրանց նկատմամբ կիրառելի գործարար շրջանառության սովորույթը, նման հարաբերությունների նկատմամբ, եթե դա չի հակասում դրանց էությանը, կիրառվում են համանման հարաբերություններ կար-

գափորող քաղաքացիական օրենսդրության նորմերը (օրենքի անալոգիա):

2. *Օրենքի անալոգիայի կիրառման անհնարի-
նության դեպքում կողմերի իրավունքները և պար-
տականությունները որոշվում են՝ ելնելով քաղա-
քացիական օրենսդրության սկզբունքներից (իրա-
վունքի անալոգիա):*

Գերմանացի իրավագետ Վինդշեյդը նշում է, որ երբ հայտնաբերվում է իրավադրույթների միջև արտաքուստ հակասություն, ապա նախևառաջ պետք է պարզել, թե արդյոք այդ հակասությունը կեղծ կամ թվացյալ չէ, այսինքն՝ անալոգիա կիրառելուց առաջ նախևառաջ պետք է պարզել այդ հանգամանքները: Իրավադրույթների միջև հակասությունները կարող են կեղծ լինել, երբ միմյանց հակասող իրավադրույթները համասեռ չեն, որպիսիք են հանդիսանում, օրինակ՝ ընդհանուր և հատուկ դրույթները, վաղ ընդունված և ուշ ընդունված: Բայց երբ հակասությունները կեղծ չեն, ավելին՝ նաև անհամատեղելի հակասություններ են, ապա անհրաժեշտ է կիրառել անալոգիա և հարթել հակասությունը՝ ելնելով օրենսդրի հետապնդած նպատակից⁴¹: Այսինքն՝ անալոգիա կիրառելիս իրականանում է ակտիվ մեկնաբանման գործընթաց, երբ պետք է բացահայտվի օրենքի և իրավունքի բովանդակությունը: Վինդշեյդը նշում էր, որ անալոգիայի պարագայում երբ դիտարկվում են ծագած հակասությունները, իրավունքի մեկնաբանությունն իրականացվում է կամ ակտիվ գիտական վերլուծության հիման վրա կամ կոնկրետ իրավա-նորմերի քննարկմամբ՝ ելնելով դրանցում կիրառված բառերի և դրանց ձևակերպումների իմաստից ու բովանդակությունից: Ըստ Վինդշեյդի՝ իսկական մեկնաբանությունը հենց գիտական վերլուծության հիման վրա մեկնաբանությունն է, երբ լիովին բացահայտվում է օրենսդրի հետապնդած իրական նպատակը, իսկ դա հնարավոր է իրականացնել միայն, երբ ելնենք քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքների համակարգի հետ ակտիվ համադրությունից և վերլուծությունից⁴²:

Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ երբեմն հանդիպում ենք սուր գնահատականների, որոնք վերաբերում են քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների հիման վրա՝ իրավունքի անալոգիայի կիրառմամբ դատարանների իրավաստեղծագործականությանը: Այսպես, Վ.Գ.Ռոտանը համարում է, որ դատարանները, մեկնաբանելով իրավունքը, կիրառելով իրավունքի անալոգիան և հենվելով քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների վրա, իրականացնում են ստեղծագործական գործունեության, այլ ոչ թե իրավաստեղծ գործունեություն, քանզի ստեղծագործական գործունեությունն ուղղված է իրավանորմերի բովանդակության բացահայտմանը, մինչդեռ իրավաստեղծ գործունեությունը նպատակաուղղված է

կոնկրետ որոշման կայացմանը, ինչը դատարանին կարող է հեռացնել գործող իրավանորմերի կարգավորումներից: Ավելին, Վ.Գ.Ռոտանը համարում է, որ անհրաժեշտ է հրաժարվել իրավունքի անալոգիայի ինստիտուտից, քանի որ սկզբունքները նորմատիվ բնույթ ունեն, այդպիսիք հանդես են գալիս իրավանորմերի տեսքով, արդեն իսկ ուղղակիորեն կարգավորում են քաղաքացիական հարաբերություններ, հետևաբար անիմաստ է խոսել դրանց հիման վրա անալոգիա կիրառելու և իրավաստեղծագործությամբ նոր նորմերի գեներացման մասին⁴³:

Մեր կարծիքով՝ իրավունքի անալոգիան վաղուց հաստատել իր տեղն ու դերը քաղաքացիական հարաբերությունների կարգավորման բացերը լրացնելու հարցում, իրավունքի անալոգիայի պարագայում իսկապես ստեղծագործական գործունեության հիման վրա, քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների ուղենշմամբ, գեներացվում են վարքագծի նոր կանոններ՝ իրավանորմեր, դա լրացուցիչ իրավական մեխանիզմ է արագ զարգացող քաղաքացիական շրջանառությանը սպասարկելու համար: Օրենսդրությունը չի կարող հնարավորինս արագ փոփոխվել և լրացվել, մինչդեռ քաղաքացիական շրջանառության արագ զարգացումն անընդհատ պահանջներ է առաջադրում իրավական կարգավորմանը, և այդ պահանջները կարող են բավարարվել շնորհիվ հենց իրավունքի անալոգիայի: Կասկածից վեր է, որ այստեղ որոշակի իմաստով ընթանում է հենց իրավաստեղծ գործունեություն: Նշանակում է, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները, որոնց վրա հենվում է իրավունքի անալոգիան, ևս իրավաստեղծ գործունեության միջոցներ են, դա յուրօրինակ գործառույթ է, որ ունեն և հաջողությամբ իրականացնում են իրավունքի սկզբունքները քաղաքացիական շրջանառությունում⁴⁴:

Եզրահանգումներ

Կատարված գիտահետազոտական աշխատանքի արդյունքում արվել են առանձին եզրահանգումներ և առաջարկություններ, որոնք ամփոփ կերպով հետևյալն են.

1. *Ինչպես սկզբունքներն են կոչված ապահովելու իրավունքի կայունությունը, այնպես էլ մասնավոր և հանրային շահերն են կոչված ապահովելու սկզբունքների կայունությունը: Մարդիկ գալիս և գնում են, իրավանորմերը փոփոխվում են անվերջ, սակայն մասնավոր և հանրային շահերն անփոփոխ են, ուստի անփոփոխ են այդ շահերը սպասարկող իրավունքի սկզբունքները:*

2. *ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն անհրաժեշտ է լրացնել հետևյալ իրավադրույթով. «Քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքները քաղաքացիական օրենսդրության նորմերով ամրագրված կամ այդ նորմերի դրույթներից բխող հիմնարար*

գաղափարներն ու կայուն դեկավար դրույթներն են, որոնք արտահայտում են քաղաքացիական իրավունքի նպատակն ու էությունը, ունեն ընդհանուր պարտադիր բնույթ իրավաստեղծ և իրավակիրառ գործունեության համար»:

3. Հիմք ընդունելով ՀՀ քաղ.օր. 3-րդ հոդվածում ամրագրված քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքների շրջանակը՝ առաջարկվում է նրանում արտացոլված սկզբունք-նորմերի շարքը համալրել քաղաքացիական շրջանառության համար այնպիսի կարևոր սկզբունքներով, ինչպիսիք են բարեխոհությունը և ազնիվ գործարար պրակտիկան, պարտավորության բույլ կողմի իրավունքների պաշտպանությունը և քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների համագործակցությունը:

4. Օրենսդրությունը չի կարող հնարավորինս արագ փոփոխվել և լրացվել, մինչդեռ քաղաքացիական շրջանառության արագ զարգացումն անընդհատ պահանջներ է առաջադրում իրավական կարգավորմանը, և այդ պահանջները կարող են բավարարվել շնորհիվ իրավունքի անալոգիայի: Կասկածից վեր է, որ այստեղ որոշակի իմաստով ընթանում է հենց իրավաստեղծ գործունեություն: Նշանակում է, որ քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքները, որոնց վրա հենվում է իրավունքի անալոգիան, ևս իրավաստեղծ գործունեության միջոցներ են, դա յուրօրինակ գործառնություն է, որ ունեն և հաջողությամբ իրականացնում են իրավունքի սկզբունքները քաղաքացիական շրջանառությունում:

¹ Տե՛ս, Советское гражданское право. Учебник: В 2-х томах. Т. 2 / Верб С.А., Добрынин Ю.Е., Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., и др.; под ред.: Красавчиков О.А. 3-е изд., испр. и доп. М.: Высш. шк., 1985. էջ 4:

² Տե՛ս, Грибанов В.П., Корнев С.М. Советское гражданское право: учебное пособие в 2 т. Т.1. Москва: Юри. Лит. 1979. էջ 25:

³ Տե՛ս, Система гражданско-правовых охранительных мер. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Илларионова Т.И. – Свердловск, 1985. էջ 8:

⁴ Տե՛ս, Подшивалов Т.П., Кванина В.В., Сагандыков М.С. Принципы частного права: монография. М. Проспект. 2023. էջ 23:

⁵ Տե՛ս, Айкянц А.М. История развития частного права в Армении. Монография. Ер. Асогик. 2006 էջ 51-52:

⁶ Տե՛ս, Яковлев В.Ф. Россия: экономика, гражданское право. М. 2000. էջ 167:

⁷ Տե՛ս, Чернов К.А. Принцип равенства как общеправовой принцип российского права. Дисс. ... канд. юрид. наук. Самара. 2003. էջ 12:

⁸ Տե՛ս, Ильин И.А. Теория права и государства. М. Зерцало. 2003. էջ 119:

⁹ Տե՛ս, Сандеуар П. Введение в право. М. Интрагек-Р. 1994. էջ 87:

¹⁰ Տե՛ս, Радбрух Г. Философия права. М. Межд. отношения. 2024. էջ 43:

¹¹ Տե՛ս, Подшивалов Т.П., Кванина В.В., Сагандыков М.С., նույն տեղում, էջ 28:

¹² Տե՛ս, Бондаренко Н.Л. Конституирующие признаки гражданского права и проблемы выработки их дефиниции // Сибирский юридический вестник No 4 (63). 2013. էջ 41-44:

¹³ Տե՛ս, Яковлев В. Ф. Гражданско правовой метод регулирования общественных отношений. Свердловск: Урал. гос. ун-т, 1972. էջ 57:

¹⁴ Տե՛ս, Явич Л. С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы. М. Юрид. лит., 1978. էջ 10:

¹⁵ Տե՛ս, Бондаренко Н.Л., նույն տեղում, էջ 43:

¹⁶ Տե՛ս, Алексеев С.С. Не просто право – частное право // Известия. 1991. 19-е октября. էջ 2:

¹⁷ Տե՛ս, Подшивалов Т.П., Кванина В.В., Сагандыков М.С., նույն տեղում, էջ 20:

¹⁸ Տե՛ս, Бержель Ж. Л. Общая теория права / под общ. ред. В. И. Даниленко. М. NOTA BENE, 2000. էջ 182:

¹⁹ Տե՛ս, Подшивалов Т.П., Кванина В.В., Сагандыков М.С., նույն տեղում, էջ 21:

²⁰ Տե՛ս, Бондаренко Н.Л., նույն տեղում, էջ 44:

²¹ Toward system principles: General system theory and the alternative approach // Systems Research and Behavioral Science. 2004. № 21:

²² https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_181602/

²³ Տե՛ս, Казанина Т. В. О системе принципов гражданского права (<https://cyberleninka.ru/article/n/o-sisteme-printsipov-grazhdanskogo-prava/viewer> Государство и право)

²⁴ Համանմանորեն՝ ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածը սահմանում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի օրինական հիմքով ձեռք բերած սեփականությունն իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրավունք»:

²⁵ Համանմանորեն՝ ՀՀ Սահմանադրության 11-րդ հոդվածը սահմանում է. «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական շուկայական տնտեսությունն է, որը հիմնված է մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության ազատության, ազատ տնտեսական մրցակցության վրա և պետական քաղաքականության միջոցով ուղղված է ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությանը և սոցիալական արդարությանը»:

²⁶ Համանմանորեն՝ ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածը սահմանում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի գրական, գեղարվեստական, գիտական և տեխնիկական ստեղծագործության ազատություն»:

²⁷ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/d65fbc0a603d59546c3338bfc6bf09bb0332817/

²⁸ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/d65fbc0a603d59546c3338bfc6bf09bb0332817/

²⁹ Տե՛ս, Ловчикова Ю. В. Система принципов гражданского права: многообразие доктринальных подходов (https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-printsipov-grazhdanskogo-prava-mnogoobrazie-doktrinalnyh-podhodov/viewer)

³⁰ Տե՛ս, Лившиц Р. З., Никитинский В. И. Принципы советского трудового права //Сов. государство и право. 1974. № 8. էջ 31–39:

³¹ Տե՛ս, Кузнецова О. А. Нормы принципы российского гражданского права. М. Статут, 2006. էջ 31:

³² Տե՛ս, Толстой Ю.К. Принципы гражданского права // Правоведение. 1992. № 2. էջ 50:

³³ Տե՛ս, Садиков О.Н. Принципы нового гражданского законодательства СССР // Советское государство и право. 1991. № 10. էջ 26:

³⁴ Տե՛ս, Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. М., 1963. էջ 143:

³⁵ Տե՛ս, Ткаченко А.А. Понятие и система принципов гражданского права//Научный журнал КубГАУ, № 84(10), 2012. էջ 10:

³⁶ Տե՛ս, Научно-практический комментарий к ГК РФ части первой / Под ред. В.П. Мозолина, М.Н. Малевой. М., 2011. էջ 4:

³⁷ Տե՛ս, Ловчикова Ю. В., նույն տեղում (https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-printsipov-grazhdanskogo-prava-mnogoobrazie-doktrinalnyh-podhodov/viewer)

³⁸ Տե՛ս, նույն տեղում:

³⁹ Տե՛ս, Вавилин Е.В. Понятие и функциональное назначение принципов осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей // Журн. рос. права. 2009. № 1. էջ 85–90:

⁴⁰ Տե՛ս, Волос А. А. Система принципов-методов гражданского права: постановка проблемы (https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-printsipov-metodov-grazhdanskogo-prava-postanovka-problemy/viewer)

⁴¹ Տե՛ս, Виндшейд - Учебник пандектного права. Том 1, Общая часть. /перевод с немецкого, под ред. С.В.Пахмана/. Изд. А.Гиероглифова и И.Никифорова. С-Петербург. 1874. էջ 55:

⁴² Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 48:

⁴³ Տե՛ս, Ротань В. Г. Регулятивное значение принципов гражданского права // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. 2015. № 1. էջ 225:

⁴⁴ Տե՛ս, Карапетов А.Г. Борьба за признание судебного правотворчества в европейском и американском праве. М. Статут. 2011. էջ 7:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Айкянц А.М История развития частного права в Армении. Минография. Ер. Асогик. 2006.
2. Алексеев С.С. Не просто право – частное право // Известия. 1991. 19-е октября.
3. Бондаренко Н.Л. Конституирующие признаки гражданского права и проблемы выработки их дефиниции /Сибирский юридический вестник No 4 (63). 2013.
4. Бержель Ж. Л. Общая теория права / под общ. ред. В. И. Даниленко. М. NOTA BENE, 2000.
5. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. 1963.
6. Вавилин Е.В. Понятие и функциональное назначение принципов осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей // Журн. рос. права. 2009. № 1.
7. Виндшейд - Учебник пандектного права. Том 1, Общая часть. /перевод с немецкого, под ред. С.В.Пахмана/. Изд. А.Гиероглифова и И.Никифорова. С-Петербург. 1874.
8. Грибанов В.П., Корнев С.М. Советское гражданское право: учебное пособие в 2 т. Т.1. Москва: Юри. Лит. 1979.
9. Ильин И.А. Теория права и государства. М. Зерцало.2003.
10. Казанина Т. В. О системе принципов гражданского права (https://cyberleninka.ru/article/n/o-sisteme-printsipov-grazhdanskogo-prava/viewer Государство и право)
11. Карапетов А.Г. Борьба за признание судебного правотворчества в европейском и американском праве. М. Статут. 2011.
12. Кузнецова О. А. Нормы принципы российского гражданского права. М. Статут, 2006.
13. Лившиц Р. З., Никитинский В. И. Принципы советского трудового права //Сов. государство и право. 1974. № 8.

14. Научно-практический комментарий к ГК РФ части первой / Под ред. В.П. Мозолина, М.Н. Малейной. М., 2011.
15. Система гражданско-правовых охранительных мер. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Илларионова Т.И. – Свердловск, 1985.
16. Подшивалов Т.П., Кванина В.В., Сагандыков М.С. Принципы частного права: монография. М. Проспект. 2023.
17. Чернов К.А. Принцип равенства как общеправовой принцип российского права. Дисс. ... канд. юрид. наук. Самара. 2003.
18. Радбрух Г. Философия права. М. Межд. отношения. 2024.
19. Толстой Ю.К. Принципы гражданского права // Правоведение. 1992. № 2.
20. Советское гражданское право. Учебник: В 2-х томах. Т. 2 / Верб С.А., Добрынин Ю.Е., Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., и др.; под ред.: Красавчиков О.А. 3-е изд., испр. и доп. М.: Высш. шк., 1985.
21. Садиков О.Н. Принципы нового гражданского законодательства СССР // Советское государство и право. 1991. № 10.
22. Сандевуар П. Введение в право. М. Интратэк-Р. 1994.
23. Ткаченко А.А. Понятие и система принципов гражданского права // Научный журнал КубГАУ, № 84(10), 2012.
24. Ротань В. Г. Регулятивное значение принципов гражданского права // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. 2015. № 1.
25. Яковлев В. Ф. Гражданско правовой метод регулирования общественных отношений. Свердловск: Урал. гос. ун-т, 1972.
26. Яковлев В.Ф. Россия: экономика, гражданское право. М. 2000.
27. Явич Л. С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы. М. Юрид. лит., 1978.
28. Toward system principles: General system theory and the alternative approach // Systems Research and Behavioral Science. 2004. № 21.

Тариел Барсегян

Соискатель Ереванского государственного университета,
кафедра гражданского права

РЕЗЮМЕ

Система принципов гражданского права

Цель статьи заключается в представлении системы принципов гражданского права и в оценке их роли при применении аналогии права как эффективного механизма восполнения пробелов законодательного регулирования.

Для достижения указанной цели ставится задача исследовать понятие принципов гражданского права и их конститутивные признаки, а также особенности их формирования в контексте соотношения публичных и частных интересов.

Исследование осуществлено с применением ряда методов юридической науки, в числе которых — сравнительно-правовой, историко-сравнительный, методы индукции и дедукции, анализа и синтеза, абстрагирования, систематизации и классификации.

Автор систематизировал существующие классификации принципов, выявил их теоретические и практические критерии в процессах правотворчества, толкования и правоприменения. Особое внимание уделено тому обстоятельству, что гражданское право характеризуется использованием аналогии права, основанной на его принципах, что обеспечивает нормативную гибкость и правовую стабильность.

В статье также рассматривается регулирование принципов гражданского права в рамках законодательства Республики Армения, анализируются действующие правовые подходы и формулируются предложения по совершенствованию законодательства с целью укрепления практической эффективности принципиальных основ и обеспечения поступательного развития права.

Ключевые слова: институт, принцип, добросовестность, честная деловая практика, стабильность, императивность, аналогия, система, метод, нормативность, диспозитивность, частные и публичные интересы

Tariel Barseghyan
Yerevan State University,
PhD Candidate, Department of Civil Law

SUMMARY *System of principles of civil law*

The purpose of the article is to present the system of civil law principles and to assess their role in the application of analogy of law, which serves as an effective mechanism for filling legislative gaps.

To achieve this aim, the study sets out the task of examining the concept of civil law principles and their constitutive features, as well as their formation in the context of balancing public and private interests.

The research is conducted through the application of a number of legal research methods, including comparative legal, historical-comparative, induction and deduction, analysis and synthesis, abstraction, systematization, and classification.

The author systematizes existing classifications of principles, identifies their theoretical and practical criteria within the processes of lawmaking, interpretation, and enforcement. Special emphasis is placed on the fact that civil law is distinguished by its reliance on analogy of law based on principles, thereby ensuring both normative flexibility and legal stability.

The article also addresses the regulation of civil law principles within the framework of the legislation of the Republic of Armenia, analyzes current legal approaches, and puts forward a number of proposals for legislative improvement aimed at strengthening the practical effectiveness of fundamental principles and ensuring the continuous development of law.

Key words: institute, principle, good faith, fair business practice, stability, mandatory nature, analogy, system, method, normativity, dispositivity, private and public interests.